

MU'TASİM - BILLÂH

imar faaliyetleri önemli olup burada yaptırdığı el-Cevsaku'l-Hâkânî meşhurdur. Câhiz, *Fezâ'ilü'l-etrâk* adlı eserini Mu'tasim-Billâh zamanında yazmış, ancak çeşitli sebepler yüzünden ona takdim edememiştir. İshak el-Mevsilî, Fergânî ve Ya'kûb b. İshak el-Kindî gibi âlimleri himaye eden Mu'tasim-Billâh'ın kütüphanesinde 10.000 kitap bulunduğu nakledilir. Halife'nin oğlu Ahmed'in hocası olan ilk İslâm filozofu Ya'kûb b. İshak el-Kindî *Kitâb fi'l-felsefeti'l-ülâ* adlı eserini ona takdim etmiştir.

Me'mûn devrinde Mu'tezile'nin resmi mezhep olarak kabul edilmesi ve Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü (halku'l-Kur'ân) benimsemeyen âlimlerin sorgulanıp cezalandırılması (mihne) Mu'tasim-Billâh döneminde de devam etmiştir. Nitekim Me'mûn devrinde hapsedilen Ahmed b. Hanbel Mu'tasim zamanında Kâdilkudât İbn Ebû Duâd'ın tahrikiyle işkenceye tâbi tutulmuş, ancak bir süre sonra serbest bırakılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Riyad 1985, s. 470, 475-478; Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri* (trc. Ramazan Şeşen), Ankara 1967, s. 61, 76; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 392; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 191-192, 246, 276, 302, 426, 487-488, 544, 628; Dîneverî, *el-Ahbbârü't-tiwâl*, s. 401-406; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 464, 469, 471-478; a.mlf., *Kitâbü'l-Büldân*, s. 255 vd.; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VIII, 541, 545, 558, 620, 624-625, 646-650, 667; IX, 7-123; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 46-64; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 342-347; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ'* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Leiden 1973, s. 104-110; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XI, 25-118; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 314, 341, 409, 419, 421, 428, 432, 439-529; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahri*, s. 229-239; Safedî, *el-Vâfi*, V, 139-141; D. Sourdel, *Le vizirat Abbâside de 749 a 936*, Damas 1959, I, 245-269; Hakkı Dursun Yıldız, *Mu'tasim Devrinde Abbâsi İmparatorluğu: 833-842* (doktora tezi, 1965), İÜ Ed. Fak.; a.mlf., "Mu'tasim'in Halife Olmasında Türklerin Rolü", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 19-29; a.mlf., *İslâmiyet ve Türkler*, İstanbul 1980, s. 70-104; Tâhir Muzaffer el-Amîd, *el-İmâretü'l-Abbâsiyye fi Sâmerrâ' fi 'ah-deyi'l-Mu'tasim ve'l-Mütevekkil*, Bağdad 1976, s. 42-114; M. A. Shaban, *Islamic History*, Cambridge 1976, II, 61-69; Abdel-Rahman Salem, *War and Peace in Caliphate and Empire: Political Relations between the 'Abbāsids and Byzantium, 749-847* (doktora tezi, 1983), University of Birmingham, s. 188-217; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyaçılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 7, 9, 10, 144, 185, 219, 232, 236; H. Kennedy, *The Prophet and the Age of the Caliphates*, London - New York 1986, s. 158-168; Abdülazîz ed-Dürî, *el-'Asrû'l-Abbâsiyyü'l-evvel*, Beyrut 1988, s. 175-202; Osman Sayyid Ahmad İsmâ'il al-Bîlî, *Prelude to the Generals: A Study*

of some Aspects of the Reign of al-Mu'tasim (218-227/833-842), Katar 1989; a.mlf., "Mu'tasim and the Turks", *BSOAS*, XXIX/1 (1966), s. 12-24; Abdülazîz Muhammed Lümeylim, *Nüfüzü'l-Etrâk fi'l-hilâfeti'l-Abbâsiyye ve eşeruhû fi kıyâmî medineti Sâmerrâ'*, Beyrut 1411/1991, I-II; D. Ayalon, "The Military Reforms of Caliph al-Mu'tasim: Their Background and Consequences", *Islam and Abode of War* (ed. D. Ayalon), Variorum 1994, s. 1-39; M. Seyyid el-Vekîl, *el-'Asrû'z-zehebî li'd-devleti'l-Abbâsiyye*, Dimaşk-Beyrut 1418/1998, s. 422-489; M. S. Gordon, *The Breaking of a Thousand Swords: A History of the Turkish Military of Sâmarrâ' (A.H. 200-275/815-889 C. E.)*, New York 2001, s. 47-140; Casım Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s. 100-101, 257-258; Mehmet Azimli, *Abbâsiler Dönemi Babek İsyanı*, Ankara 2004, s. 94-122; Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Ali-Fâtima Evlâdi*, İstanbul 2004, s. 298-300; J. B. Bury, "Mu'tasim's March through Cappadocia in A. D. 838", *The Journal of Hellenic Studies*, XXIX, London 1909, s. 120-129; K. V. Zetterstéen, "Mûtasım", *IA*, VIII, 748-749; C. E. Bosworth, "al-Mu'tasim-Bi'llâh", *EP* (Ing.), VII, 776; A. Northedge, "Sâmarrâ'", *a.e.*, VIII, 1039-1041.

CASİM AVCI

MU'TASİM-BİLLÂH es-SA'DÎ

(bk. ABDÜLMELİK b. MUHAMMED).

el-MUTAVVEL

(المطوّل)

Sekkâkî'nin

Miftâhu'l-ulûm'unun

belâgatla ilgili bölümü için

Hatîb el-Kazvîni'nin kaleme aldığı

Telhişü'l-Miftâh üzerine

Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan şerh

(bk. MİFTÂHU'L-ULÛM).

MUTAVVİF

(المطوّف)

Hac rehberi, delil.

Sözlükte "tavaf eden" anlamına gelen ve hadis kaynaklarında da bu anlamda kullanılan **mutavvif** kelimesi (Buhârî, "Şürût", 15) daha sonra "tavaf ettiren" mânasını kazanmış ve hacıların kalacak yerleri, yeme içme, sağlık vb. meseleleriyle ilgilenen, hacın rükünlerini yerine getirmelerine yardımcı olan kişiler için bir görev unvanı haline gelmiştir. Bu anlamda ayrıca **delil**, **muallim** ve **şeyhül-hac** tabirleri de kullanılmaktadır. Eski mutavvifler hakkında daha çok seyahatnâmelerden bilgi edinilmektedir.

Hac maksadıyla Mekke'ye gelenlerin ödediği ücret şehir halkı için mutavvifliği cazip hale getirmiş, özellikle bazı aileler bunu bir geçim vasıtası olarak seçmiş, böylece bir meslek grubu oluşmuştur. Mutavvifliğe çocuk yaşta çıraklıkla başlanırdı. XIX. yüzyılın başlarına ait bir seyahatnâmede çocukların hacılara nasıl yardım ettikleri ayrıntılı biçimde anlatılır (Ali Bey, II, 61). Mutavvif adayı, belli bir süre tecrübe kazandıktan sonra Ahilik'teki çıraklıktan ustalığa geçişi hatırlatan bir merasimle bütün mutavviflerin huzurunda mesleğe girer ve yeni üye tarafından davetilere verilen "muallimiye" adlı ziyafetin ardından merasim Kur'an okunmasıyla sona ererdi. Mutavvifler dışa, hatta birbirine kapalı "tâife" denilen alt gruplara ayrılmışlardı. Her tâifenin başında tayinle gelmiş bir şeyhül-mutavvifin, bütün teşkilâtın başında da bu şeyhlerin kendi aralarından seçtikleri bir şeyhül-meşâyih bulunurdu. Mutavvifler arasından görevini kötüye kullanan ve hacılara kaba davrananlar çakabildi; bunlar şeyhleri tarafından cezalandırılır ve kendilerine meslekten el çektirilirdi (İbrahim Rifat Paşa, II, 71-72).

Suûdîler devrinde zaman zaman yapılan şikâyetler üzerine yeni düzenlemelere gidilmiştir. 1965'te yayımlanan bir krallık genelgesinde hac görevlilerinin uygun fizikte ve yaşta, yeterli bilgiye sahip, hacılara iyi davranan kimseler arasından seçilmesi istenmiştir. Bu dönemde hacılara ve umre yapanlara hizmet eden ve mutavvifler, vekiller (vükela), deliller (edillâ), zemzemiler (zemâzime) denilen dört grup söz konusudur. Mutavvifler, rehberlik ettikleri hacıların dikkatini üzerlerinde toplayabilmek için başlarına sarı renkte büyük bir sarık sararlar, bellerine sarı, yeşil veya kırmızı geniş bir kemer kuşanırlar, süslü ceketler giyer ve ellerinde bir sopanın ucuna takılmış renkli bez alemler taşırlardı. Kalabalıkta seslerini duyurabilmek için aynı zamanda gür sesliler arasından seçilen mutavvifler Kâbe'yi tavaf eden hacıların önünde yer alır ve her şavtta okunan duaları onlara tekrarlatırlardı. Mina'ya ve Arafat'a gidişlerinde de onlara refakat ederlerdi. Mutavvifler hacıların ölümü halinde definlerinden ve eşyalarının muhafazasından da sorumluydular. Eskiden her mezhebin ayrı mutavvifleri vardı.

Vekiller mutavviflerin Cidde'deki temsilcileri durumundaydı. Bunlar limanda hacı adaylarını karşılar, gümrük işlerinde ve diğer hususlarda kendilerine yardım ederlerdi. Hacı adaylarını Mekke'ye nakledilmesinden ve hac sonrasına tekrar limana

ulaştırılmasından genellikle onlar sorumluydu. Vekiller birden fazla mutavvifle çalışabiliirdi. Deliller hacılara Medine'de refakat ederdi. Bunlardan özellikle ziyaret yerlerini gezdirenlere "müzevvir" denilirdi. Zemzemiler ise Mekke, Mina ve Arafat'ta hacılara zemzem dağıtmakla görevliy-diler.

Mutavvifler hizmetlerinin karşılığında iyi bir ücret alır ve bir hac mevsiminde ailelerinin yıllık nafakasını sağlayabiliirdler. Ancak kazandıkları paranın bir kısmını şeyhlerine vermek zorundaydılar. Yakın zamanlara kadar Cidde'ye gelen hacılardan top-rakbastı parası yanında bir de delil parası alınırdı. Mutavviflerin ücretleri son yıllarda hükümet tarafından tesbit edilmiştir. Günümüzde hacı kabilelerine daha çok kendi ülkelerinden gönderilen din görevlileri yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte geleneksel mutavviflik müessesesi varlığını sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Şürût", 15; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi* (nşr. M. Abdülmuhsin el-Ketebî), Kahire 1964, III, 606; Ali Bey, *Travels of Ali Bey in Morocco, Tripoli, Cyprus, Egypt, Arabia, Syria and Turkey*, London 1816, II, 61; *Hicâz Vilâyeti Sal-nâmesi*, Mekke 1306, s. 214; J. L. Burckhardt, *Travels in Arabia*, London 1829, s. 94; Gaudefroy-Demombynes, *le Pèlerinage à la Mekke*, Paris 1923, s. 201 vd.; İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire 1344/1925, II, 71-72; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 29; D. E. Long, *The Hajj Today: A Survey of the Contemporary Makkah Pilgrimage*, New York 1979, s. 17, 27 vd., 34, 35, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 55, 60, 93; F. E. Peters, *The Hajj: The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places*, Princeton 1996, s. 112, 242-248, 275-279, 305, 350-352, 359; P. Paret, "Mutavvif", *EP* (İng.), VII, 782.

NEBİ BOZKURT

MUTAYYEN

(مطین)

Ebü Ca'fer Muhammed b. Abdillâh b. Süleymân el-Hadramî (ö. 297/909-10)

Muhaddis ve tarihçi.

Kaynaklarda doğum tarihi zikredilmemekle beraber 297'de (909-10) doksan beş yaşında öldüğüne göre (Zehabi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 42) Kûfe'de 202 (817-18) yılında doğmuş olmalıdır. "Mutayyen" (çamura bulanmış) ve "Mutayyen el-kebir" lakaplarıyla anılmaktadır. Çocukluk günlerinde havuzda yüzerken arkadaşlarının onu çamura buladıklarını gören muhaddis Ebü Nuaym Fazl b. Dükeyn'in, "Ey Mutayyen!

Niçin ilim meclisine gelmiyorsun?" demesi üzerine bu lakapla şöhret bulduğu rivayet edilir. Hadis öğrenmeye karar verdiği zaman Ebü Nuaym'ın ölmüş olduğunu söyleyen Mutayyen, o döneme göre oldukça ileri bir yaşta (on yedi yaşında) tahsile başlamasına rağmen Ahmed b. Yûnus, Yahyâ b. Bişr el-Harîrî, Saîd b. Amr el-Eş'asî, Yahyâ b. Abdülhamîd el-Himmânî, Ebü Bekir ve Osman b. Ebü Şeybe ile Ali b. Hakîm gibi çok sayıda hocadan hadis yazdığını belirtir. Hadis konusunda otoritesini kabul ettirmiş ve hâfız unvanını almıştır. Hadis hâfızı Ebü Bekir İbn Ebü Dârim ondan çok sayıda hadis yazdığını kaydetmektedir. Kendisinden İbn Ukde, Yezîd b. Muhammed el-Ezdî, Neccâd İbnü'l-Kâs, İbn Kâni, Taberânî, Ebü Bekir el-İsmâîlî, Ali b. Abdurrahman el-Bekkâî, Ali b. Hassân el-Cedîlî gibi âlimler hadis rivayet etmiştir. Mutayyen hakkında Dârekutnî "sika", Halîlî "sika-hâfız", Zehebî "mütkın" ifadelerini kullanmak suretiyle onun güvenilir olduğunu belirtmişlerdir. Kendisiyle aynı yıl vefat eden Ebü Ca'fer İbn Ebü Şeybe'nin onu eleştiren sözlerini Zehebî akraneler arasında sıkça görülen kıskançlığa bağlamış ve bu cerhin kabul görmeyeceğini söylemiştir (a.g.e., a.y.). Mutayyen Rebîülâhîr 297'de (Aralık 909 – Ocak 910) vefat etti.

Eserleri. 1. *Hadîs*. Millet Kütüphanesi'nde bulunan (Fezullah Efendi, nr. 507/4, vr. 29^a-32^b) eser üzerinde Mehmet Âkif Özkiraz *el-Mutayyen ve Cüz'ü* adıyla yüksek lisans tezi yapmıştır (1988, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü). 2. *Ahâbâr ve hikâyât*. Bir nüshası The Chester Beatty Library'de bulunmaktadır (nr. 3849). 3. *Kitâbü's-Şahâbe*. Şahâbe hakkındaki eserlere kaynaklık ettiği belirtilmektedir (İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 2; Sezgin, I, 319-320). Kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü's-Sünen fi'l-İkîh*, *Kitâbü't-Tefsîr*, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, *Kitâbü Tefsîrü'l-müsned*, *el-Müsned*, *et-Târîh* (*Târîhu Şifîn*), *Kitâbü'l-Edeb* (*Âdâb*) (İbnü'n-Nedîm, s. 283; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 23; Kehhâle, III, 441).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhim Ramazan), Beyrut 1994, s. 283, 323-324; Zehabi, *A'lâmü'n-nübelâ*, XIV, 41-42; a.m.f., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 607; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 233-234; a.m.f., *el-İşâbe*, I, 2; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 288; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Lecne), II, 164-165; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 23; Kehhâle, *Mü'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 441; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 319-320; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 93, 144, 259.

MUSTAFA ERTÜRK

MU'TAZID - BİLLÂH

(المعتضد بالله)

Ebü'l-Abbâs el-Mu'tazid-Billâh Ahmed b. el-Muvaffak-Billâh Talha (Muhammed) b. Ca'fer el-Abbâsî (ö. 289/902)

Abbâsî halifesi (892-902).

242 (856-57) veya 243 (857-58) yılında Sâmerâ'da doğdu. Babası Abbâsî hânedanının nüfuzlu sîmâlarından Muvaffak el-Abbâsî, annesi Rum asıllı bir câriyedir. Halife Mu'temid-Alellah, Basra'da isyan eden Zenciler'e ve doğuda önemli bir güç haline gelen Saffâri'ler'e karşı başarılı olabilmek için o sırada Mekke'de bulunan kardeşi Muvaffak'ı Sâmerâ'ya çağırıp kendisini hilâfet nâibi tayin etti. Oğlu Mu'tazid-Billâh ile beraber Basra'ya giden Muvaffak uzun süren mücadeleler neticesinde Zenciler'in isyanını bastırdı (267/880). Muvaffak, daha sonra Mu'tazid kumandasındaki Irak ordusuyla bütün Suriye topraklarına hâkim oldu. Bunun üzerine Tolu-noğulları Hükümdarı Humâreveyh b. Ahmed b. Tolun, ordusuyla harekete geçerek Remle-Dimaşk arasındaki Tavâhîn mevkiinde Mu'tazid'in kumandasındaki Abbâsî ordusuyla savaşa girdi. Savaşın başlarında galip durumda olan Mu'tazid daha sonra çekilmek zorunda kaldı (271/885). Babasıyla birlikte Saffâri'ler'den Amr b. Leys'e karşı düzenlenen bir sefere de katılan Mu'tazid, emirlerine karşı çıktığı ve Dimaşk'tan ayrılmayı reddettiği için babası tarafından hapse atıldı (275/889). Bunun üzerine kendisine bağlı kumandanlardan bir kısmı Bağdat'ta karışıklıklar çıkardı. Muvaffak ise amacının oğlunu terbiye etmek olduğunu söyleyerek onları yatıştırmayı başardı ve ölümden bir hafta öncesine kadar (278/891) onu hapiste tutmaya devam etti.

Muvaffak'ın ölümünün ardından kumandanlar Mu'temid'in oğlu Ca'fer el-Mufavvaz'a birinci veliaht, Mu'tazid'a ikinci veliaht olarak biat ettiler (23 Safer 278 / 6 Haziran 891). Halife Mu'temid, bir yıl kadar sonra oğlu Mufavvaz'ı veliahtlıktan azlederek yeğeni Mu'tazid-Billâh'ı veliaht tayin etti (22 Muharrem 279 / 24 Nisan 892). Mu'tazid-Billâh, Mu'temid'in bu olaydan altı ay sonra (18 Receb 279 / 14 Ekim 892) beklenmedik şekilde ölümüyle halife oldu. Merkezî idarenin zayıfladığı ve devlet hazinesinin boşaldığı dönemde iktidara gelen Mu'tazid-Billâh, ilk iş olarak babasının yardımcılığını yapmış olan Ubeydullah b.